'Een levend beeld van vrouwenwerk'

Een bedrijfsfilm van Philips op de tentoonstelling *De vrouw*

Marga Altena

Wanneer eigentijdse documentatie ontbreekt, is de datering van een vroege film een lastige zaak. Zelfs als de onderzoeker over informatie beschikt over de opdrachtgever, de productiemaatschappij of de totstandkoming, is het moeilijk om deze gegevens met zekerheid aan een overgeleverde film te koppelen. Marga Altena heeft binnen haar promotie-onderzoek naar de verbeelding van vrouwelijke fabrieksarbeiders in fotografie en film in Nederland tussen 1890 en 1919 veelvuldig met dit probleem te maken.¹ Voor TMG schreef ze een verslag over hoe ze toch tot de datering – en daarmee identificatie – van zo'n vroege film, een Philips-bedrijfsfilm, hoopt te komen.

'A sound filmography is full of question marks; and so it should be, for the history of silent cinema is a work in progress which will certainly not be brought to completion by us.'²

In de zomer van 1913 werd op het landgoed Meerhuizen bij Amsterdam de tentoonstelling *De vrouw 1813-1913* gehouden. Na de *Nationale tentoonstelling van vrouwenarbeid*, die in 1898 te Den Haag was gehouden, was dit de tweede keer dat de vrouwenbeweging met een grote tentoonstelling naar buiten trad. De aanleiding voor *De vrouw 1813-1913* vormde het eeuwfeest van het Nederlands koninkrijk. Een belangrijke beweegreden was echter het streven naar vrouwenkiesrecht. Door de verantwoordelijkheden van vrouwen te benadrukken, werd indirect het vrouwenkiesrecht aan de orde gesteld.

De tentoonstelling toonde een vergelijkend beeld van de arbeid en maatschappelijke positie van vrouwen in 1813 en 1913.³ De arbeid door vrouwen – thuis, in fabrieken, in het onderwijs en in verzorgende beroepen – werd door ensceneringen en objecten, maar vooral door lantaarnplaten, foto's en films in beeld gebracht.⁴ Bezoekers van de tentoonstelling zouden zien 'hoe de vrouw werkt in de Amsterdamsche diamantindustrie, in de Zeeuwsche oesterteelt, in de Twentsche weverijen [en] in de Brabantsche Gloeilampenindustrie.'⁵ Gedurende de tentoonstelling werden

enkele tientallen films vertoond. Vijftien daarvan werden speciaal voor de tentoonstelling gemaakt. Een van die vijftien was een film die was opgenomen bij Philips: VERLICHTING VAN VOORHEEN EN THANS. DE OMSLACHTIGHEID IN 1813 TEGENOVER DE UITGEBREIDE INDUSTRIE VAN PHILIPS' METAALDRAADLAMPEN TE EINDHOVEN.

Bestaat deze film, of delen ervan, nog? De oudste nog bestaande film over Philips, voor zover bekend, bevindt zich in het Nederlands Film-museum. Hoewel deze film, DE NV PHILIPS GLOEILAMPENFABRIEKEN EINDHOVEN, scènes bevat die worden gedateerd in 1919, wordt voor de rest van de film een vroegere datering niet uitgesloten. Vier bronnen kunnen behulpzaam zijn bij het beantwoorden van de vraag of DE NV PHILIPS GLOEILAMPENFABRIEKEN EINDHOVEN delen bevat van VERLICHTING VAN VOORHEEN EN THANS: gegevens over de productie-geschiedenis van de film zoals beschreven in het archief van de tentoonstelling *De vrouw 1813-1913*; de informatie in het Filmmuseum over de productie-firma van de Philips-film, Haghe Films van Willy Mullens; de gegevens uit het archief van de firma Philips; beeldmateriaal – foto's in tijdschriften en ansichtkaarten – met vergelijkbare thema's. Met behulp van deze bronnen heb ik geprobeerd de film opnieuw te dateren.

Reclame-ansichtkaart
van Philips
(1910-1915)

Bron: Philips Concern
Archief

Portret van een lampenfabriek

DE NV PHILIPS GLOEILAMPENFABRIEKEN EINDHOVEN is, als gezegd, de vroegst bekende Philips-film.⁶ Het is een productfilm, of bedrijfsfilm, die in beeld brengt hoe gloeilampen worden gemaakt. Naast de totstandkoming van de gloeilampen worden de bedrijfsruimten, de machines, het personeel, de werkwijze en de expeditie getoond. We zien de elektrische centrale, de laboratoria, meisjes die bezig zijn met de montage en afwerking van gloeilampen, de vaststelling van de lichtsterkte en de eindcontrole.

De film heeft verschillende eigenschappen die kenmerkend zijn voor bedrijfsfilms uit de jaren tien. Op statische wijze – de nog weinig flexibele filmcamera's lieten geen vloeiende bewegingen toe – worden de bedrijfsruimten vanuit een enkel standpunt in één camerabeweging, in een rustig tempo in beeld gebracht. Grote ruimten zijn vanuit een hoog standpunt in een overzichtelijke opname vastgelegd, het precieze werk van de samenstelling van de Philips-gloeilampen wordt door een bewegingloze camera over de schouder van de arbeiders gefilmd. De mensen in de film reageren wat onwennig op de camera. Ze kijken nieuwsgierig op van hun werk of poseren en bewegen op aanwijzingen van de filmmaker. DE NV PHILIPS GLOEILAMPENFABRIEKEN EINDHOVEN besluit met opnamen van de voorbijtrekkende Philips-harmonie, van twee mannen die 'de grootste gloeilamp ter wereld' en de Arga-lamp demonstreren, gevolgd door beelden van figuren in Volendamse klederdracht die een dansje maken rond de oplichtende straal van een vuurtorenlamp. Deze laatste drie scènes lijken door hun vorm en inhoud los te staan van de rest van de film. De vierentwintig tekstborden in de film zijn versierd met een logo: een wapen met een ooievaar, het stadswapen van Den Haag, met daaronder de letters 'Haghe Films'.⁷ De borden zijn niet gelijk verdeeld over de film. Het lijkt dat sommige niet op hun oorspronkelijke plaats staan en dat andere verloren gingen.

'Speciale opname voor tentoonstelling De Vrouw'

'Nu in den tegenwoordigen tijd de techniek der kinematografie zulk een groote vlucht heeft genomen, mocht op onze tentoonstelling een bioscoop-theater niet ontbreken.'⁸

Niet zonder trots werd in de catalogus van de tentoonstelling *De vrouw 1813-1913* de aanwezigheid aangekondigd van een bioscoop. Daar was een lange voorbereiding door de 'Lichtbeeldencommissie' aan voorafgegaan.⁹

Bij het produceren en vertonen van de films had deze commissie steeds overleg gepleegd met diverse betrokkenen: met de andere tentoonstellingscommissies om te bepalen welke soort vrouwenarbeid moest worden gefilmd, met de productiemaatschappij over de financiële en technische haalbaarheid en met de fabrikanten die toestemming moesten geven voor het maken en vertonen van de films.

In oktober 1912 werden de eerste opnamen gemaakt. Het waren beelden van vrouwenarbeid in een koloniehuis te Egmond aan Zee, gefilmd door de Maatschappij voor Wetenschappelijke Cinématographie van Maurits Binger en Daniel de Clercq.¹⁰ Het contact met deze productiemaatschappij was van korte duur. De organisatoren en Binger verschilden van mening over de wijze waarop de bioscoop moest worden geëxploiteerd. Binger betwijfelde of bioscoopfilms over vrouwenarbeid succesvol konden zijn. Hij verwachtte dat fabrikanten niet veel subsidie zouden geven voor films van vrouwenarbeid alléén en stelde voor bedrijfsfilms met schoolfilms te combineren. Daarop verkenden de organisatoren in de winter van 1912-1913 de mogelijkheden met andere productiemaatschappijen in zee te gaan. In maart 1913 werden de filmopnamen hervat, door de firma's Pathé en Alberts Frères. Blijkbaar voldeed Willy Mullens, de producent van de laatste firma, het beste aan de gestelde eisen. Het kasboek van de commissie vermeldde tussen 26 maart en 20 mei uitsluitend nog rekeningen betaald aan Alberts Frères.¹¹

De opnamen van het werk in de fabriek werden gemaakt onder toezicht van een lid van de lichtbeeldencommissie. Het filmen van 'fabrieken, werkplaatsen en groote kantoren waar meisjes en vrouwen in grooten getale werken' ging niet altijd zonder problemen. Er werd geklaagd over 'vele eigenaardige moeilijkheden aan de opnamen verbonden door te weinig licht'. Ook bleek de medewerking van de arbeiders niet vanzelfsprekend. Sommige vrouwen weigerden om te worden gefilmd. Nadat de films waren opgenomen en de lantaarnplaten besteld, was het werk van de lichtbeeldencommissie beëindigd. De vertoning van de films werd in handen gegeven van W. Haaxman uit Amsterdam, die ook zorgde voor de apparatuur en het benodigde personeel: een portier, een operator, een hulp-operator en een explicateur. Interessant detail is dat wanneer de organisatie daarom vroeg, hij moest zorgen voor een vrouwelijke explicateur. Wie men daarbij in gedachte had, blijft helaas onvermeld.¹²

Behalve in het orgaan *De vrouw*, dat gedurende de tentoonstelling wekelijks verscheen, verschenen aankondigingen van het bioscoopprogramma in dagbladen. Zo verscheen in het *Nieuws van de Dag* van 9 mei 1913 een programma van het 'Lichtbeelden-Theater':

1. DE OFFICIEELE OPENING DER TENTOONSTELLING
2. DE PROTESTMEETING DER VEREENIGING VOOR VROUWENKIES-
RECHT TE DEN HAAG OP 4 MEI L.L.
3. VERLICHTING VAN VOORHEEN EN THANS. DE OMSLACHTIGHEID
IN 1813 TEGENOVER DE UITGEBREIDE INDUSTRIE VAN PHILIPS'
METAALDRAADLAMPEN TE EINDHOVEN.'

Al snel bleek Bingers twijfel gegrondvest: de films met alleen vrouwenarbeid trokken niet voldoende publiek.¹³ Daarom werd de toegangsprijs verlaagd en het filmaanbod uitgebreid. 'In de voorraad van handelaren werd naar onderwijsfilms gezocht en zo slaagden wij erin, elke week een afwisselend en interessant programma te geven.' De handelaren die daarvoor in aanmerking kwamen, waren behalve Mullens Binger, Nöggerath en Desmet; de belangrijkste distributeurs in die periode.¹⁴ Om de speciaal vervaardigde films te onderscheiden van de ingelaste films voegde men aan de eigen titels het bijschrift 'Speciale opname voor Tent. De Vrouw' toe.¹⁵

De bioscoop werd geen financieel succes, de inspanningen van de Lichtbeeldencommissie ten spijt. Toch werd aan het eind van de tentoonstelling met tevredenheid teruggekeken. De organisatie had ermee vooral een propagandistisch doel voor ogen gestaan en was niet teleurgesteld. Ze constateerde dat van de bioscoop 'eene groote opvoedende kracht' was uitgegaan.

'Opname der Haghe-Filmfabriek'

Alberts Frères was de naam waaronder Albert en Willy Mullens een reisbioscoop exploiteerden. De keuze van een Franse naam was waarschijnlijk ingegeven door de wens aansluiting te vinden bij het betere publiek. De gebroeders stonden erom bekend dat ze klanten uit de gegoede milieus voor zich trachtten te winnen.¹⁶ Alberts Frères vertoonde gehuurde films en maakte opnamen van lokale gebeurtenissen, de zogenaamde 'actualiteiten'. Toen zij zich in 1912 vestigden, begon Albert Mullens een theater in Amsterdam en werd Willy directeur van de Residentie-bioscoop te Den Haag. Hij noemde zich op dat moment 'bioscoopondernemer'.¹⁷ Toch zou hij ook films gaan maken: voor vertoning in zijn eigen bioscoop, voor het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen en voor andere opdrachtgevers. In 1914 stichtte hij een filmfabriek waarmee hij, aanvankelijk onder de naam Alberts Frères en later als Haghe Films, succesvolle jaren tegemoet zou gaan.¹⁸ Gedurende de jaren tien stonden de opvattingen over de film als 'prikkeling' en als ontwikkeling tegenover elkaar – de zogenaamde

'Bioscoopquestie'. Tegen deze achtergrond maakte Willy Mullens educatieve onderwijsfilms en bedrijfsfilms, wat een geslaagde formule zou blijken.

Toen hij in 1913 filmopnamen maakte voor de tentoonstelling *De vrouw 1813-1913* was het, voor zover bekend, voor het eerst dat hij zich waagde aan opdrachtfilms. Op nationaal en internationaal vlak trachtte hij de 'industriefilm' te bevorderen. In navolging van de Haarlemse film-fabriek Hollandia wierf hij industriëlen als klanten op de Jaarbeurs van 1919. Bij wijze van reclame toonde hij daar onder meer een film over de Philips Gloeilampenfabrieken.¹⁹ De NV Commercieële en Industriële Film, die het Nederlandse bedrijfsleven promootte, had een contract met Mullens voor de realisatie van bedrijfsfilms. Is het mogelijk dat Mullens op de Jaarbeurs zijn Philips-film uit 1913, eventueel aangevuld met nieuwe delen, onder een andere naam vertoonde?

De betrokkenheid van Willy Mullens met de tentoonstelling *De vrouw 1813-1913* blijkt uit de vermelding van de naam Alberts Frères in het kasboek van de organisatie. Het is niet duidelijk hoe het contact met de dames van de organisatie ontstond. Misschien speelde Mullens' reputatie als producent van 'beschaafde' films een rol. In ieder geval haalde Mullens hiermee een grote opdracht binnen. In de maanden maart, april en mei werden tien rekeningen betaald aan Alberts Frères. Samen goed voor bijna een kwart van het budget van de Lichtbeeldencommissie.²⁰ Naast films van vrouwenarbeid in fabrieken en werkplaatsen werden ook opnamen gemaakt van belangrijke gebeurtenissen, zoals DE OFFICIEELE OPENING DER TENTOONSTELLING. Gezien Mullens' ervaring met de opname van actualiteiten is het waarschijnlijk dat hij deze opnamen maakte.

Van opnamen van een film bij Philips blijkt voor het eerst uit de vermelding in het kasboek van de organisatie. In maart 1913 werd een rekening betaald aan de firma Pathé voor opnamen gemaakt bij de 'fabriek Philips'. Een vermelding die erop wijst dat het Pathé was die de film over Philips maakte. Echter, de daaropvolgende rekeningen suggereren dat Alberts Frères ook voor opnamen bij Philips verantwoordelijk was. Op 26 maart 1913 werd een rekening van f 478,52 aan Alberts Frères voldaan. Een brief, twee dagen eerder gedateerd, beschrijft opnamen die kort tevoren in Eindhoven werden gemaakt.

'Op uw laatste briefje antwoordde ik u niet dadelijk, daar er juist opnamen gedaan werden te Eindhoven. (...) Maar de fabriek-opnamen hebben reeds 3 dagen in beslag genomen, zoodat de opname van thuis-industrie (...) nog uitgesteld moest.'²¹

Gezien het feit dat er tussen brief en betaling slechts twee dagen zaten, lijkt het aannemelijk dat Alberts Frères de opnamen maakte in Eindhoven.

Was het zo dat de eerder gemaakte opnamen door Pathé niet voldeden en later door Mullens werden overgedaan?

Uit het kasboek wordt niet precies duidelijk op welke data en in welke bedrijven Willy Mullens voor de tentoonstelling *De vrouw 1813-1913* heeft gefilmd. Zeker is dat hij in het voorjaar vrijwel als enige voor de tentoonstelling heeft gefilmd en dat in die periode ook bij Philips in Eindhoven opnamen werden gemaakt.

'Onze wereldberoemde gloeilampenfabrieken'

Bij Philips werd al vanaf het ontstaan van het bedrijf in 1891 regelmatig gefotografeerd. Toen het bedrijf enkele jaren oud was, werd van het voltallige personeel een fotoportret gemaakt. Bij het jubileum in 1916 verschenen uitvoerige fotoreportages in landelijke tijdschriften. Daarnaast maakte Willy Mullens filmopnamen, die men gedurende de feestelijkheden in de bioscoop kon gaan bekijken – ook film kon zich bij Philips verheugen in een warme belangstelling. De firma vertoonde bedrijfsfilms aan geïnteresseerde groepen. In Amsterdam en Brussel waren speciale 'showrooms' of 'monsterkamers' waar men instructie- en reclamefilms kon bekijken, begeleid door Philips' eigen explicateurs. Regelmatig, als er binnen het bedrijf nieuwe ontwikkelingen waren, veranderde Philips de films. Uitbreiding van personeel, nieuwe gebouwen of nieuwe producten waren redenen om verouderde delen te verwijderen of moderne scènes toe te voegen.

Films hadden te lijden hadden onder de vertoning. Door breuken en reparaties ontbraken soms meters film. Distributeurs, bioscoop eigenaren en operators maakten films korter of voegden delen toe al naar gelang het hen uitkwam. Jarenlang gebruik maakte de toevoeging van nieuwe tussentitels of de verwijdering van verouderde scènes noodzakelijk. De datering van de Philips-films van Willy Mullens in het Nederlands Filmmuseum komt hierdoor vooral neer op de datering van delen van deze film. Documentatie over de bedrijfs- en productgeschiedenis in het Philips-bedrijfsarchief levert aanknopingspunten. Zo is de boot die gebruikt werd bij de expeditie in de film, te dateren in 1918 of 1919. De kachellamp die in de film wordt afgewerkt, kwam rond 1919 in productie en de grote vuurtorenlamp werd in datzelfde jaar op de Jaarbeurs vertoond. De glasfabriek waarvan beelden te zien zijn, werd in 1915 gebouwd, toen Philips door de blokkade tijdens de Eerste Wereldoorlog gedwongen was zelf de glazen bollen te produceren. Deze scènes zijn met zekerheid na 1913 te dateren. Dat sluit niet uit dat de rest van de film een vroegere datering heeft.

Een krantenbericht en een brief aan filmdistributeur Jean Desmet bevatten informatie over de oorspronkelijke samenstelling van de film uit

1913. Gezien de data en de gefilmde thema's is het waarschijnlijk dat zowel de krant als de brief verwijzen naar de Philips-film gemaakt voor de tentoonstelling *De vrouw 1813-1913*. In de *Meerijische Courant* van 23 januari 1913 stond te lezen dat men al enige dagen bezig was filmopnamen te maken van de fabrieken:

'Reeds zijn films opgenomen van de harmonie, van het middaguurtje in de schaftlokalen, van het uitgaan der fabrieken, der kantoren, van een gedeelte der expeditie enz. Eerlang zal men ook op deze wijze voor onze wereldberoemde gloeilampenfabrieken in de bioscoop een mooie reclame kunnen zien.'

De in het bericht genoemde opnamen van de harmonie en de expeditie zijn in de Philips-film van Mullens terug te vinden. De datum van het krantenbericht komt echter niet overeen met de gegevens over filmopnamen voor *De vrouw 1813-1913*. Liet de organisatie dan reeds in januari 1913 opnamen maken?

Het was gebruikelijk dat producties die in opdracht werden gemaakt, door de opdrachtgever werden gedistribueerd en vertoond. In een brief van 7 april 1914 aan de Amsterdamse filmdistributeur Jean Desmet verzocht Philips om bemiddeling bij de vertoning van een film over 'onze fabricage, gezichten op de gebouwen, het uitgaan der fabrieken en kantoren, het expediteeren der lampen enz.' met de bedoeling deze in verschillende bioscopen te vertonen. De in de brief beschreven scènes komen overeen met de Philips-film van Mullens. Het uitgaan van de fabriek en de expeditie worden genoemd in het bericht in de *Meerijische Courant* en in de brief aan Desmet.

Of de lampenfabriek met Desmet tot zaken kwam, is niet bekend. Desmet distribueerde veel documentaires. Het zou interessant zijn te weten of hij handel zag in de distributie van de bedrijfsfilm van Philips.²² In 1919, vijf jaar later, kwam het tot vertoning van een Philips-film in het buitenland. Het tijdschrift *Filmwereld* berichtte dat de 'belangwekkende film van de Philipsfabriek (...) opgenomen door Haghefilm' zou worden vertoond in Zweden en Zuid-Amerika.²³ Ging het om de Philips-film uit 1913, of delen ervan, die het tot een 'wereld-wijde' vertoning bracht? Zo ja, dan maakte deze film een interessante evolutie door van een film over vrouwenarbeid voor de tentoonstelling *De vrouw 1813-1913* tot reclamepropagandafilm voor de gloeilampenfabriek.

Dansende boeren

De manier waarop bedrijven in films in beeld gebracht zijn, is goed te vergelijken met die in fotografie. Bedrijfsalbums en fotoreportages in tijdschriften uit dezelfde periode, tonen hoe gewoon of bijzonder vorm en inhoud van bedrijfsfilms zijn. In geïllustreerde tijdschriften als de *Katholieke Illustratie*, *Eigen Haard* en *De Prins* verschenen in de jaren tien regelmatig bedrijfsreportages die royaal met foto's waren geïllustreerd. Fotoseries tonen de productiefases en de verschillende afdelingen en bedrijfsruimten. Dergelijke bedrijfsreportages laten zien wat de conventies waren bij het in beeld brengen van een bedrijf. Ze vormen een waardevolle bron bij het onderzoek naar eigentijdse films: vergeleken met arbeiders op foto's van bedrijfsreportages valt het op dat de vrouwen in de Philips-film van Mullens, de arbeiders die de brugjes controleren, niet alleen knap maar ook opvallend goed zijn gekleed. Het was niet ongebruikelijk om arbeiders te vervangen door figuranten. Van de filmfabriek Hollandia is bekend dat voor opnamen in fabrieken van acteurs gebruik werd gemaakt.²⁴

In de film helpen de vrouwen, die zich doorgaans meer dan mannen aan mode trachtten te houden, door hun kapsel en kleding de film te dateren vóór 1920. Wel moet in gedachten worden gehouden dat niet iedereen met de mode meeging en dat regionale verschillen een rol kunnen spelen. In Eindhoven zal men in de jaren tien minder snel de mode hebben gevolgd dan in Amsterdam. De klederdracht van de dansende boeren en boerinnen aan het eind van de film zijn in dit kader interessant. Het gebruik van klederdracht om de Hollandse herkomst van een product te benadrukken, kwam en komt nog steeds veel voor. Klederdracht verwees naar het oer-Hollandse karakter van het product of naar de faam ervan in héél Nederland. Het succes van een bedrijf werd wel vaker in termen van nationale trots omschreven. Zo zei men van de bovengenoemde film over Philips in 1919 dat deze getuigde van een 'schitterend bewijs van de grootheid van een Nederlandsche onderneming'.²⁵

Reclameansichtkaarten van Philips beeldden series van Hollandse klederdrachten uit, die met het product gloeilampen weinig van doen lijken te hebben. In deze ansichten speelt de tegenstelling tussen de eenvoud van de ouderwetse olielamp en de moderniteit van het elektrisch licht een rol. Ook andere zaken kunnen worden begrepen als metaforen van de 'verlichte tijd': de titel van de Philips-film op de tentoonstelling *De vrouw 1813-1913: VERLICHTING VAN VOORHEEN EN THANS*; een Volendamse vrouw met een lamp op de praalwagen bij het Philips-jubileum in 1916; en de dansende Volendammer figuren in de Philips-film van Mullens. Hoewel Philips pas na 1928 een 'propaganda-centrale' kreeg die zorgdroeg voor reclameactiviteiten, komt het thema van de boerin-in-klederdracht bij

Een 'Volendamse'
vrouw met een lamp
op de praalwagen
bij de
jubileumfeesten van
Philips in 1916

Bron: Philips Concern
Archief

Philips in de verschillende media zo geregeld terug dat het doet denken aan moderne merchandising. Het slot van de Philips-film met de dans van de boeren rond de vuurtorenlamp is dan ook niet verbazingwekkend. Hij past in een traditie bij Philips gedurende de jaren tien.

Conclusies

Het archiefmateriaal van *De vrouw 1813-1913* heeft, samengevat, de volgende informatie opgeleverd:

- Op de tentoonstelling werd de Philips-film *VERLICHTING VAN VOORHEEN EN THANS* gedurende enkele maanden aan een groot en gevarieerd publiek vertoond. Het is bijzonder te weten dat een bedrijfsfilm op zo'n

locatie werd gebruikt. Daarmee weten we relatief veel over de bedoeling waarmee deze bedrijfsfilm werd gemaakt en over de receptie ervan;

- Met hun belangstelling voor de propagandistische waarde van het medium sloten de organisatoren van de beurs aan bij de toenmalige discussie over film als amusements- of als educatief medium. Voor hen stond de propagandafunctie voorop. De films over vrouwenarbeid voldeden aan hun verwachtingen; het feit dat de bioscoop met verlies draaide deed daaraan niets af;
- Door de veelvuldige vermelding van Alberts Frères in het archief van *De vrouw 1813-1913* weten we dat Willy Mullens een groot aandeel had bij de filmopnamen voor de tentoonstelling. Gedurende het voorjaar van 1913 maakte hij opnamen ten behoeve van bedrijfsfilms, onder meer te Eindhoven;
- Pathé maakte kort voor Mullens ook opnamen bij Philips. Waarschijnlijk moest Mullens slagen waar Pathé had gefaald, temeer daar Mullens alle volgende opdrachten voor de tentoonstelling uitvoerde;
- Mullens maakte bij zijn opstelling op de Jaarbeurs in 1919 reclame door middel van de vertoning van bedrijfsfilms, waaronder een film over de Philips Gloeilampenfabrieken. Misschien betrof het een vertoning van – delen van – zijn Philips-film uit 1913.

De bestaande informatie over Mullens en het archiefmateriaal van de tentoonstelling leren dat Willy Mullens verantwoordelijk was voor het leeuwendeel van de filmproductie voor *De vrouw 1813-1913*, de actualiteiten én de bedrijfsfilms. Hij maakte dus eerder dan tot dusver werd aangenomen, namelijk nog voordat hij in 1914 zijn filmfabriek vestigde, opdrachtfilms. Een jaar nadat hij zich in 1912 als 'bioscoopondernemer' had gevestigd, werkte hij aan een hem tot dan onbekend genre films. Het is niet onwaarschijnlijk dat die ervaring hem bewust maakte van de mogelijkheden van bedrijfsfilms.

Informatie uit het Philips-bedrijfsarchief leert dat een aantal scènes na 1913 tot stand kwam: de glasfabriek, de kachellamp en de boot zijn met zekerheid in latere jaren te dateren. Dat sluit een vroegere datering voor de overige delen van de film niet uit. Een krantenbericht (1913) en een brief aan distributeur Desmet (1914) verwijzen hoogstwaarschijnlijk naar dezelfde film en beschrijven scènes die in de 'huidige' Philips-film van Mullens voorkomen. In dat geval behoren de beelden van de gebouwen, de vervaardiging van lampen, de harmonie en de expeditie tot originele scènes van de film uit 1913. De NV PHILIPS GLOEILAMPENFABRIEKEN is mogelijk opgebouwd uit onderdelen van de film VERLICHTING VAN VOORHEEN EN THANS, aangevuld met modernere beelden van de lampenfabriek uit 1913.

Het feit dat bedrijfsfilms van Philips in de jaren tien tegelijk als bedrijfsfilms, als educatieve films en als reclamefilms werden beschouwd, illustreert het ongrijpbare karakter van het genre.

Indien de Philips-film uit 1913 dezelfde film is die als reclame- en voorlichtingsmateriaal in het buitenland werd vertoond, dan onderging deze film, die ooit was begonnen als film voor de tentoonstelling *De vrouw 1813-1913*, gedurende het gebruik een interessante metamorfose.

Willy Mullens' Philips-film vertoont overeenkomsten met afbeeldingen op ansichtkaarten en tijdschriftenfoto's. Het thema van de boerinnen werd zo vaak verwerkt in ansichten, optochten en andere propaganda dat er gelijkenis is met moderne merchandising. Er zijn echter ook verschillen tussen de knappe en goed geklede vrouwelijke fabrieksarbeiders in de film en die in tijdschriftenreportages, wellicht omdat voor de film gebruik werd gemaakt van figuranten.

Een vroege bedrijfsfilm kan worden beschouwd als een lappendeken, een verzameling opnamen waarvan elk deel een eigen geschiedenis heeft. Niet als een autonoom geheel dat in de loop van de tijd onveranderd bleef.

Noten

- 1 Het gaat om een promotieonderzoek aan het Centrum voor Vrouwenstudies van de Katholieke Universiteit Nijmegen en de Universiteit Utrecht. Beeldmateriaal dat is voortgebracht door de vrouwenbeweging vormt daarin een belangrijk onderdeel.
- 2 P. Cherchi Usai, *Burning Passions. An introduction to the study of silent cinema*, Londen 1994, p. 44. Voor de totstandkoming van dit artikel ben ik dank verschuldigd aan Rommy Albers, Ivo Blom, Daan Hertogs, Nico de Klerk, Paul Kusters, Robert Muis, Dorette Schootemeijer (allen van het Nederlands Filmmuseum, Amsterdam), Bert Hogenkamp (Nederlands Audiovisueel Archief, Amsterdam) en de heer H. de Mul (Philips Concern Archief, Eindhoven).
- 3 C. van Eerd, *Vrouwenwerk damesarbeid. Vrouwenarbeid op de Nationale tentoonstelling van vrouwenarbeid en op de tentoonstelling De vrouw 1813-1913* (doctoraalscriptie), Universiteit van Amsterdam 1987, p. 36-56.
- 4 Lantaarnplaten dienden om vrouwenarbeid in het verleden in beeld te brengen. Films die het heden verbeeldden, werden hierom soms voorafgegaan door lantaarnplaten.
- 5 *De vrouw 1813-1913* (tentoonstellingscatalogus), p. 504, in: Gemeentearchief Amsterdam (verder: GAA) 89 47.
- 6 N.V. PHILIPS GLOEILAMPENFABRIEKEN EINDHOVEN, Nederlands Filmmuseum, recordnummer 18268 (videonummer 337-15 min. CK 1449), 1919 [c], Haghe Film, 35mm nitraatfilm, duur 14 min. 15 sec., lengte 350m, regie Willy Mullens en Otto van Neijenhoff, De opnamesnelheid van de film is achttien

- beeldjes per seconde. De kleurverschillen in de viragering, van roze-rood en rood-bruin tot geel-bruin, lijken geen betrekking te hebben op de inhoud van de film.
- 7 Hoewel pas in 1918 sprake was van de firmanaam Haghe Film en de titelborden daarmee in dit jaar of later gedateerd kunnen worden, bestaat de mogelijkheid dat ze eerdere borden vervingen. B. Hogenkamp, *De Nederlandse documentaire film 1920-1940*, Amsterdam 1988, p. 12-13.
 - 8 *De vrouw 1813-1913* (tentoonstellingscatalogus), p. 504.
 - 9 Deze lichtbeeldencommissie was een van vele commissies die samen de tentoonstelling organiseerden. Er waren verder onder meer: een historische commissie, een commissie statistiek, een commissie maatschappelijk werk, een commissie kiesrecht en een commissie huisindustrie. P. Boeijkens, *Inventaris van het archief van de Vereniging Tentoonstelling De Vrouw 1813-1913, 1912-1914*, Amsterdam 1991.
 - 10 GAA: PA 89 Bioscoop nr. 130 37; PA 89 Bioscoop nr. 130 38 (16 oktober 1912).
 - 11 GAA: 89 129 Kasboek Commissie Bioscoop en Fotografie.
 - 12 Het zou interessant zijn deze vrouwelijke explicateur te traceren, omdat slechts een enkele gevonden is. Bekend is Nelly Nieuwstraten, die explicateur was in het Odeon te Amsterdam. A. van Beusekom, 'Louis Hartlooper (1864-1922). Explicateur te Utrecht', in: *Jaarboek Mediageschiedenis* 6, Amsterdam 1995, p. 182-194.
 - 13 GAA: 89-30, p. III, 10 maart 1913.
 - 14 E. Rutten, 'Film per meter. Jean Desmet en de film distributie in de jaren tien', in: *Jaarboek Mediageschiedenis* 8, Amsterdam 1997, p. 114.
 - 15 *De vrouw* 12, 30 augustus 1913, p. 3.
 - 16 In de negentiende eeuw bedienden ook Nederlandse reizende fotografen zich van Franse namen. Mogelijk verwees een Franse naam in de begintijd van fotografie en film naar de herkomst en daarmee naar de magie van de nieuwe uitvinding. Over het gebruik van Franse namen door negentiende-eeuwse fotografen: S. Wachlin en H. Rooseboom, 'Parijzenaar of Amsterdammer? Hoofdstedelijk raadsel ontsluit', in: *Nieuwsbrief Nederlands Fotogenootschap* 17 (1997), p. 15-16.
 - 17 Adresboek 's-Gravenhage 1912-1913.
 - 18 B. Hogenkamp, *De Nederlandse documentaire film 1920-1940*, p. 9.
 - 19 *De filmwereld* 2 (1919), p. 5.
 - 20 Voor het maken van films was f 12.000 beschikbaar. Het totale budget van de commissie lag rond de f 25.000. GAA: PA 89 Bioscoop nr. 130 43 (5 februari 1913).
 - 21 GAA: 89 83 104 (24 maart 1913).
 - 22 In het Desmet-archief bevindt zich geen correspondentie met Philips over deze film. Waarschijnlijk ging deze door brand verloren. I. Blom, 'La vita cinematografica. Jean Desmet en de distributie en vertoning van de Italiaanse zwijgende film in Nederland' in: *Jaarboek Mediageschiedenis* 5, Amsterdam 1993, p. 39 en 43.
 - 23 *Filmwereld*, jg. 2 nr. 32, 1919, p. 2.
 - 24 *De Kinematograaf*, 11 april 1913, p. 70.
 - 25 *Bioscope Courant*, 29 augustus 1919, p. 7.